

PEŁNA EDYCJA *EMBLEMATÓW* ALCIATA Z POLSKIM PRZEKŁADEM I KOMENTARZAMI

Classica Wratislaviensia. Series Altera I (2023)

<https://doi.org/10.19195/2956-8897.1.9>

Keywords: neo-Latin studies – emblematics – Andrea Alciato – bilingual edition

Recenzja książki: Andrea Alciato, *Emblematy*, wyd. I
przeł. Bartłomiej Czarski, wstęp Roman Krzywy, „Biblioteka
Renesansowa” 8, Warszawa: Wydawnictwa UW 2021

Środowisko warszawskie ma niewątpliwie ogromne zasługi w badaniach nad emblematyką renesansową i barokową. Wydana w 2002 roku książka J. Pelca *Słowo i obraz*¹ nadal pozostaje najważniejszą monografią o emblematyce w języku polskim, podobnie jak nadal ważną pozycją jest bibliograficzne opracowanie *Emblematy w drukach polskich i Polski dotyczących XVI–XVIII wieku* P. Buchwald-Pelcowej². W tym samym roku 2002 próbę przybliżenia polskiemu czytelnikowi niejako wyjściowego dla całej tego typu literatury dzieła *Emblematum libellus* Andrei Alciato podjął zespół tłumaczy pod kierunkiem M. Mejora, który wydał je bilingwicznie ze wstępem i w opracowaniu R. Krzywego³.

R. Krzywy jest też autorem obszernej, liczącej 60 stron, przedmowy do nowej edycji *Emblematów* Alciato, których łacińską edycję z polskim przekładem i szczegółowymi komentarzami opracował z kolei B. Czarski. Wprowadzenie Krzywego, choć częściowo powtarza układ wstępu z 2002 roku⁴, jest bardziej rozbudowane i wykorzystuje

1 Pelc 2002.

2 Buchwald-Pelcowa 1981.

3 Alciatus 2002.

4 Zob. rozdziały *Alciatus — emblematum pater et princeps* (Alciatus 2002: III–IX) i *Andrea Alciato — humanista, prawnik i literat oraz Twórca emblematyki* (Alciato 2021: 15–29), czy

również literaturę przedmiotu z ostatnich dwóch dekad, na co zresztą zwraca uwagę sam autor⁵, pomijając jednak skromnie fakt dodania dwóch ważnych rozdziałów. Pierwszy z nich to *Zbiór jako kompendium etyczne* (s. 51–63), drugi natomiast to niewielkie studium poświęcone recepcji dzieła Alciata w drugiej połowie XVI oraz w XVII stuleciu: „*Ars emblematica*” — *popularność i zastosowania* (s. 63–74). Mimo skromnej objętości tekst recepcyjny stanowi bardzo ważny element wstępu Krzywego, przynosząc nową wartość w stosunku do wydania z 2002 roku i dowodząc znajomości najnowszych badań (prace K.A.E. Enenkela z 2017 i 2019 roku oraz P.M. Daly’ego i G.R. Dimlera z 2016 roku⁶), a przede wszystkim umiejętności dokonania raptem na jedenastu stronach syntezy bardzo ważnego zjawiska, jakim były emblematy literackie, ale także te należące do szeroko pojętej kultury religijnej, sztuki oraz do praktyki szkolnej we wczesnej nowożytności.

W odróżnieniu od zespołu M. Mejora, który oparł się na wersji *Emblematum libellus* wydanej przez Ch. Wechela w Paryżu w roku 1542 i powtarzającej układ pierwszej autoryzowanej przez Alciata edycji z 1534 roku⁷, B. Czarski, jak zaznacza w *Nocie edytorskiej* tomu ósmego „Biblioteki Renesansowej” (s. 77–84), opiera swoje wydanie na ostatniej edycji wydanej za życia mediolańskiego humanisty, czyli druku lyońskiej oficyny Macé Bonhomme’a oraz G. Rouille’a z 1550 roku. Jest to wybór o tyle słuszny, że *Emblematum liber*, pod którym to tytułem zbiór Alciata ukazał się po raz pierwszy w 1531 w Augsburgu, u H. Steynera, liczył początkowo raptem 104 utwory (tyle też w edycji z 1534 roku) z 98 drzeworytami, zaś w wydaniu z 1550 roku ich liczba wzrosła do 211. Dzięki temu *Emblematy* w dwujęzycznym opracowaniu z 2021 roku są zbiorem znacznie kompletniejszym niż oparty na wydaniu paryskim z 1542 *Emblematum libellus* zespołu Mejora. O ile jednak z druku z 2002 roku dowiadujemy się, że wydawcy w ramach modernizacji grafii tekstu zastąpili *-ch-* przez *c* (np. w *simulacrum*), *-ci-* zmienili na *-ti-* (np. w *contio*), *-ij-* na *-ii-* (choćby w *aliis*), zrezygnowano z długiego *s*, *-y-* zaś zastąpio-

---

Ars emblematica — narodziny i rozwój oraz Poszukiwania uniwersalnego języka (Alciatus 2002: IX–XX) i Termin „emblemata” — od metonimii do nazwy gatunku oraz Poszukiwanie uniwersalnych symboli (Alciato 2021: 29–51).

5 Zob. Alciato 2021: 74.

6 Zob. *ibidem*: 68.

7 Zob. Alciatus 2002: 244.

no -i- (np. w *hiems*), a także opuszczono znaki akcentowe i rozwiązano występujące w tekście abrewiacje⁸, o tyle Czarski informuje jedynie, że „nie uwzględniono tu rozbieżności na poziomie samej grafii (np. *sidera / sydera; femina / foemina; puer / pver*)”, a przecież pominięte w nocie abrewiacje są zawarte w edycji lyońskiej już od pierwszego epigramatu (np. *dū -> dum, matrē -> matrem* itp.). Nadto w aparacie krytycznym bilingwicznego wydania z 2021 roku wariant edycji paryskiej z 1534 roku zapisany jest jako „Ad illust. Maximil. duces Mediol.” (s. 92), podczas gdy w wydaniu z 1550 również mamy ten sam zapis skrótowy, poszerzony jedynie o „super insigni Ducatus Mediolan”. Zarówno zatem rozwinięcie skrótów powszechnych w drukach szesnastowiecznych, jak: znaki kontrakcji zamiast spółgłosek *m* lub *n*, *-q*; zamiast *-que*, *-β* zamiast *-ss-*, ale także rezygnację z kreskowania, należało odnotować nieco dokładniej, niż jest to w *Nocie edytorskiej* (s. 84: „Rozwinięcia skrótów i ligatur nie zostały zaznaczone”). Wskazane byłoby również, aby skrótowy zapis imion i nazw własnych oznaczyć jednak nawiasami, zwłaszcza że w sporządzonym przez B. Czarskiego aparacie krytycznym pojawiają się formy w oryginalnym zapisie skróconym. Oczywiście czytelnik obeznany z łacińskimi abrewiacjami nie będzie miał tu większego problemu z ich rozwinięciem. Niemniej, ponieważ jest to pierwsze tak kompletne książkowe wydanie *Emblematów*, nie tylko w języku polskim, wspaniale byłoby mieć edycję pod każdym względem wzorcową. Niedosyt pozostawia tymczasem również zdanie: „Pozostawiono także jedną osobliwość fleksyjną: obecną w kilku miejscach końcówkę akuzatiwu liczby mnogiej *-eis*”. Nasuwa się wobec tego pytanie: dlaczego zostawiono akurat tę osobliwość? Czy pojawia się ona we wszystkich kolacjach wydanych przez autora edycji z 2021 roku wydaniach? Czy współczesny wydawca uznał ją za właściwą samemu Alciatowi, czy może za przykład specyficzny odnośnie do regionu lub okresu? Mimo braku odpowiedzi na te pytania należy podkreślić, że sam tekst jest transkrybowany poprawnie, ingerencje w interpunkcję druku są zasadne, a aparat krytyczny dokładny. Oto przy emblemacie 9 (s. 114) Czarski odnotowuje nawet różnice w pisowni małą i wielką literą między augsburską *editio princeps* a wydaniem paryskim z 1534 roku, w emblemacie zaś 165 (s. 490) odnotowuje pisownię *comercia* zamiast *commercia* w wydaniu z 1531 roku, z kolei w lemmacie emblematu 182 (s. 530) koryguje grafie *commentitia*,

---

8 *Ibidem*.

która, jak informuje w aparacie, jest w edycji weneckiej z 1546 roku, ale też lyońskiej z 1550 roku, zastępując ją poprawną: *commenticia*. Są to niewątpliwe świadectwa uważności warszawskiego edytora. Nie ustrzegł się on jednak drobnych błędów, gdy na przykład w *Nocie* (s. 83) zaznacza, że pozostawia grafię *author* zamiast *auctor* (zgodną z normą przyjętą dla tekstów antycznych), w emblemacie 12 (s. 12) zaś pozostawia, zgodnie z tym miejscem w wydaniu z 1550 roku, grafię *autor* („*autori cognita*”).

Będący ważnym elementem edycji bilingwicznej z 2021 roku przekład emblematów Alciata na język polski jest poprawny i trafnie interpretuje tekst łaciński. B. Czarski jako tłumacz zdecydował się na przekład prozatorski, starając się oddać przede wszystkim treść, w mniejszym zaś stopniu walory poetyckie subskrypcji pisanych w oryginale w dystychu elegijnym. Jest to praktyka dobrze znana choćby z „The Loeb Classical Library” i z pewnością ułatwia lekturę tekstu oryginalnego osobom znającym łacinę niewystarczająco, natomiast czytelnikom dobrze znającym język Rzymian pozwala skonfrontować interpretację Czarskiego z własną oraz angielską, dostępną na stronie projektu „Alciato at Glasgow”⁹. Trudno znaleźć miejsca, w których tłumacz jednoznacznie popełniłby błąd. Niekiedy wszak jego przekład wymagałby wygładzenia stylistycznego, bo chociaż tłumaczenie na przykład wersu „*At Scylla est nullus, cui sit in ore pudor*” jako „A Scyllą jest każdy, na czyjej twarzy nie widać wstydu” (emblemat 68, s. 254–255) jest w pełni poprawne, brakuje mu lekkości przekładu angielskiego: „*But anyone whose face knows no shame is a Scylla*”. Podkreślam jednak, że niezmiernie trudno znaleźć w całym tomie bezsporne błędy w interpretacji oryginału Alciata.

Komentarze do 212 emblematów zbudowane są prawidłowo i generalnie wnoszą nową wartość zarówno w stosunku do komentarzy w wydaniu z 2002 roku, jak i do zwykle skromniejszych objaśnień projektu internetowego *Alciato at Glasgow*. Niekiedy jednak opis mógłby być pełniejszy. Oto na przykład w emblemacie 120 (s. 384–385) Czarski podaje jako źródło inspiracji Alciata *passus* z trzeciej satyry Juwenalisa (3, 164–165), co znajdujemy również w zwięzłym komentarzu na stronie <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/emblem.php?id=A31a016>.

Wydawcy *Emblematum libellus* z 2002 roku wskazują jednak jeszcze na *Adagia* Erazma (3. 10, 51)¹⁰, co też warto było uwzględnić w opisie.

9 Zob. <https://www.emblems.arts.gla.ac.uk/alciato/index.php> [dostęp: 29.06.2023].

10 Alciatus 2002: 33.

Erazm niewątpliwie był dla Alciata ważnym źródłem. Natomiast już w kolejnym epigramacie, to jest 121: *In occasione* (s. 386–387), Czarski poza obecnymi zarówno w polskiej edycji z 2002 roku, jak i na stronie *Alciato ad Glasgow* odnośnikami do źródeł w *Antologii greckiej* (16. 275) i Erazmowych *Adagiów* (670) oraz do Auzoniusza (*Epigr.* 33)¹¹ podaje także jako jedną z ewentualnych inspiracji mediolańskiego humanisty dzieło Poliziana (*Misc.* 49). Wydawca poprzestaje przy tym na wskazaniu utworów wcześniejszych od *Emblematów Alciata*, które rzeczywiście mógł wykorzystywać, parafrazować czy przekładać (szczególnie epigramaty greckie). Rezygnuje więc ze wskazywania similiów na przykład w stosunku do późniejszej *Ikonologii* C. Ripy oraz do edycji Camerariusza *Selecta epigrammata*, które pojawiają się w opisie *Alciato ad Glasgow*, ale z przyczyn chronologicznych oczywiście nie mogły być znane Alciatowi.

Zaletą wielu komentarzy edycji *Emblematów* z 2021 roku jest próba wyjścia poza proste objaśnienia i wprowadzenie elementu interpretacji. Na przykład już przy pierwszym emblemacie skierowanym do Maksymiliana Sforzy Czarski nie ogranicza się do stwierdzenia, że adresat dedykacji nie tylko zrzekł się władzy już w 1515 roku, lecz także zmarł 4 czerwca 1530 roku, zatem ponad pół roku przed pierwszym wydaniem *Emblematów* 28 lutego 1531 roku, ale trafnie interpretuje ten fakt jako wyraz politycznych poglądów autora tęskniącego za czasami, gdy Mediolanem rządziła rodzima elita (s. 94). Pewien niedosyt pozostawia natomiast interpretacja numizmatyczna tego i kilku innych emblematów. Czarski słusznie powtarza pogląd pochodzący jeszcze z komentarzy do padewskiej edycji emblematów z 1621, że wspomniane w epigramacie dedykacyjnym (w. 3) *nomismata* Aleksandra III Wielkiego mogły być *de facto* późnośredniowiecznymi monetami Mediolanu. Zdaje się to jednak przeczyć wyraźnemu zainteresowaniu Alciata numizmatyką antyczną, a odwołanie do monet, „na których widnieją węże i postacie ludzkie (np. wąż i Ofeltes, RPC I 201)” (s. 93) to trochę za mało, monety z Ofeltesem są bowiem niezmiernie rzadkie (*nota bene* w katalogu RPC I pod numerem 201 jest brąz Tyberiusza z Saguntu bez jakichkolwiek odniesień do węży¹², podczas gdy Ofeltes pojawia się w rzadkich emisjach

11 W *ibidem*: 35 odnośnik do *Epigr.* 11, co jest poprawne, tylko jeśli opieramy się na starych wydaniach, z XIX w. lub wcześniejszych.

12 Zob. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/201> [dostęp: 29.06.2023].

głównie Hadriana — RPC III 130, 346 i 350¹³) i raczej nie były znane w Italii w pierwszej połowie XVI wieku. Warto tu natomiast rozważyć inspirację wzorowanym zapewne na złotym staterze Aleksandra III (choć bardzo modyfikującym jego oryginalną kompozycję) drzeworytem A. Fulvia¹⁴, na której Aleksander (w rzeczywistości Atena) ma na piersi egidę z wyraźnie zaznaczonymi wężowymi splotami i z twarzą wprawdzie Gorgony, lecz o rysach tak delikatnych (zgodnie zresztą z manierą przeważającej w numizmatyce i dużej rzeźbie od IV wieku p.n.e.), że mogłaby uchodzić za dziecko — małego Aleksandra. Zważywszy na rozwój badań numizmatycznych w pierwszej połowie XVI wieku, można też wskazać datowany na IV wiek p.n.e. srebrny stater z Bruttium (HN Italy 2157¹⁵) ukazujący na awersie głowę długowłosego Apollona w wieńcu laurowym, którego można było wziąć za wizerunek kobiety — Olimpias, matki Aleksandra. Na rewersie monet tego typu jest trzymające dwa węże niemowlę — w rzeczywistości Herakles duszący gady, ale dość łatwo można było go wziąć za młodzietkiego Macedończyka bawiącego się z nimi. Na inne możliwe konteksty numizmatyczne wskazuje sam Czarski w swojej pracy *Coins of Alciato* z 2017 roku¹⁶, będącej cennym rozwinięciem wątków numizmatycznych w emblematach mediolańskiego humanisty.

Wcześniejsze doświadczenie badań numizmatycznych Czarskiego niewątpliwie jednak wzbogaca jego komentarze w edycji. W tych emblematach, w których pojawiają się odwołania do monet, wychodzi on w swych objaśnieniach bardzo zasadnie poza wskazanie tradycji *stricte* literackiej. Widać to choćby w komentarzu do emblematu 150: *Respublica liberata* (s. 452–453), w którym poza odniesieniami do monety we wcześniejszych źródłach antycznych (Cassius Dio, 47.25) i renesansowych (Poliziano, *Misc.* 70) jest też atrybucja monety według wciąż podstawowego katalogu M.H. Crawforda *Roman Republican Coinage*¹⁷, niestety niepełna. Czarski określa ją jako typ RRC 508, podczas gdy pod tym numerem kryją się trzy różne monety (jeden aureus i dwa denaryy wybite w ruchomej mennicy Brutusa w 43–42 roku p.n.e.), z których tylko typ

13 Zob. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/search/browse?q=Hadrianus+Opheltes> [dostęp: 29.06.2023].

14 Fulvio [1517]: V verso.

15 Rutter 2001: 171.

16 Zob. Czarski 2017: 151–162.

17 Crawford 1974 (i reprinty aż do roku 2019 włącznie) = RRC.

RRC 508/3 ma rewers przynoszący ikonografię z pileusem i sztyletami (*ensiculi*) opisaną przez Alciata¹⁸.

Ważną wreszcie częścią dwujęzycznego wydania *Emblematów* są bardzo ułatwiające korzystanie z książki indeksy: miejsc cytowanych (s. 623–629), rzeczowy (s. 631–640), nazw osobowych (s. 641–651) i nazw geograficznych (s. 653–654) oraz alfabetyczny spis tytułów (s. 655–660). Podczas korzystania z edycji opracowanej przez Czarskiego przy własnych pracach z późniejszymi tekstami emblematycznymi, jak również w dydaktyce (proseminarium na filologii klasycznej na UMK w semestrze zimowym roku akademickiego 2022/2023) nie dostrzegłem w indeksach błędów — wszystkie emblematy, których potrzebowałem sam bądź potrzebowali studenci, były łatwe do odnalezienia.

Na koniec należy stwierdzić, że bilingwiczna edycja *Emblematów* Alciata z obszernym wprowadzeniem R. Krzywego oraz z dokładnym tłumaczeniem i rzetelnym komentarzem B. Czarskiego po raz pierwszy daje polskiemu czytelnikowi tak kompleksowe opracowanie bardzo ważnego źródła zarówno dla literatury, jak i dla sztuk plastycznych wczesnej epoki nowożytnej, z którego z pewnością skorzystają neolatyniści, ale także literaturoznawcy, historycy sztuki oraz wszyscy badacze zainteresowani ważnym dla zrozumienia kultury XVI–XVIII wieku fenomenem, jakim były emblematy.

---

18 To opuszczenie dziwi tu tym bardziej, że Czarski jest współautorem z P. Jaworskim poświęconego właśnie monetom Brutusa i emblematowi Alciata osobnego artykułu (Czarski, Jaworski 2015), w którym rzeczona moneta określona jest precyzyjnie (s. 252).

Bibliografia

- Alciato A., 2021, *Emblematy*, wyd. i przeł. B. Czarski, wstęp R. Krzywy, „Biblioteka Renesansowa” 8, Warszawa.
- Alciatus A., 2002, *Emblematum libellus. Książeczka emblematów*, tłum. i kom. M. Mejor, A. Dawidziuk, B. Dziadkiewicz, E. Kustroń-Zaniewska, wstęp i oprac. R. Krzywy, Warszawa.
- Buchwald-Pelcowa P., 1981, *Emblematy w drukach polskich i polski dotyczących XVI–XVIII wieku. Bibliografia*, Wrocław.
- Crawford M.H., 1974, *Roman Republican Coinage*, Cambridge.
- Czarski B., 2017, *Coins of Alciato. Remarks on the Reception of Classical Numismatic Iconography in the 16th-Century Emblem Books*, „Polish Libraries” 5, s. 89–244.
- Czarski B., Jaworski P., 2015, „*Respublica liberata*”: *The Coins of Brutus Commemorating the Ides of March in the Emblematic Interpretation of Alciatus*, „Wiadomości Numizmatyczne” 59, z. 1–2, s. 249–284.
- Fulvio A., [1517], *Illustrium imagines, Romae*.
- Pelc J., 2002, *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Kraków.
- Rutter N.K. (ed. by), 2001, *Historia numorum: Italy*, London.

Kontakt

Bartosz Awianowicz

<https://orcid.org/0000-0001-7380-2272>

bartosz.awianowicz@umk.pl